

УДК 349.4

Тетяна Григор'єва,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри екологічного права Національного університету

«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРАВОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ЗАХИСТУ ВОДНИХ ЖИВИХ РЕСУРСІВ

У статті проаналізовані питання правового стимулювання захисту й охорони водних живих ресурсів. Стимулювання розглядається як єдність двох відносних протилежностей — заохочення і відповідальності за порушення законодавства у цій галузі.

Ключеві слова: *правове стимулювання, стимулювання захисту й охорони водних живих ресурсів, заохочення і відповідальність.*

Наразі існує нагальна потреба у підвищенні заінтересованості громадян і підприємств, установ та організацій у безумовному дотриманні законів про охорону довкілля з метою забезпечення раціонального використання й відтворення природних ресурсів, збереження й поліпшення якості природного середовища.

Відповідно до чинного екологічного законодавства стимулювання в цій сфері здійснюється на підставі Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] і «Про тваринний світ». Стаття 48 першого Закону зазначає, що в Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян у разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні та ресурсо- й енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисних обладнань та устаткування для утилізації і знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом довкілля та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища; б) надання на пільгових умовах короткострокових і

довгострокових позичок для реалізації забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища; в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів; г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища; г) передачі частини коштів фондів охорони довкілля на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних і біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв; д) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу.

Законом України «Про тваринний світ» визначено, що стимулювання працівників спеціально уповноважених органів виконавчої влади, громадських інспекторів, посадових осіб підприємств, установ, організацій, що здійснюють охорону, використання й відтворення тваринного світу, відбувається згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими законодавчими актами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

З 01.01.2000 р. відповідно до ст. 2 За-

кону «Про джерела фінансування органів державної влади» спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі охорони, використання відтворення тваринного світу здійснюють свою діяльність, зокрема, щодо екологічного стимулювання працівників, громадських інспекторів включно за рахунок бюджетного фінансування в межах, передбачених Законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Розглядаючи категорію «стимулювання природоохоронної діяльності», деякі автори взагалі не наводять визначення поняття «стимулювання» [2]; інші використовують цей термін у різних значеннях. Так, К. Е. Торган формулює стимулювання як створення сприятливих умов для тієї чи іншої діяльності, певних благ заохочення за досягнуті результати. У той самий час наводиться розмежування стимулів на позитивні й негативні. Негативними стимулами, на думку вченого, є стимули, що знаходять своє вираження у зменшенні майна зобов'язаного суб'єкта за невиконання або неналежне виконання зобов'язань (штраф, відшкодування шкоди тощо) [3].

Позиції, висловлені правознавцями з цього приводу, мають два напрями: розуміння терміна «стимулювання» у вузькому і в широкому значенні. У вузькому значенні стимулювання розуміють тільки як заохочення, приймаючи за основу те, що покарання й заохочення суттєво відрізняють за способами впливу на волю і свідомість людей [4; 5; 6]. Як стимули розглядаються тільки ті норми, що створюють для суб'єктів права цікавий випадок у вигляді надання різних благ матеріального чи іншого порядку. У зв'язку із цим, приміром, В. В. Глазирін правовими стимулами вважає лише правові норми, що «передбачають у різній мірі соціальні блага, спрямовані на задоволення інтересів індивіда» залежно від вибору ним варіанту поведінки з числа тих, що допускаються гіпотезою норми [7]. Стверджується, що позитивне стимулювання суспільно корисних дій, вчинків — основна мета засобів заохочення, передбачених нормами права, у той час, як правові санкції мають іншу мету.

Однак при подібному підході зникає важлива обставина, що об'єднує як засо-

би заохочення, так і відповідні санкції. Іншими словами, стимулювання в широкому розумінні охоплює єдність двох відносних протилежностей — заохочення й відповідальності [8]. Різні за змістом поняття «відповідальність» і «заохочення», але разом з тим єдині за своєю кінцевою метою, ці засоби впливу на суб'єктів становлять суть стимулювання в широкому розумінні цієї категорії. Можливість стимулювання утримання від шкідливих і суспільно небезпечних дій досягається шляхом встановлення засобів покарання й заохочення. Таким чином, термін «стимулювання» розуміється як система засобів заохочення й відповідальності, встановлених законодавством або договірними суб'єктами, які впливають на поведінку суб'єктів суспільних правовідносин [9].

У свою чергу, заохочення й відповідальність за протиправні дії або бездіяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також у царині охорони водних живих ресурсів зокрема, входять у більш широкі поняття «переконання» і «примус» як їх складники. При розмежуванні понять «заохочення» і «переконання» слід мати на увазі, як зауважив В. М. Баранов, що, «переконуючи, держава видає правові дефініції, преамбули до нормативних актів, звернення, декларації. При зверненні до методу заохочення, держава видає у встановленому порядку заохочувальні норми права. Діалектика взаємодії методів заохочення й переконання така, що перше, створюючи у свідомості окремих громадян або їх колективів переконання у правильності певного варіанту поведінки, слугує у відомому сенсі засобом переконання» [10]. Варто додати також, що заохочення в певному сенсі — це результат вміло проведеного переконання.

Примус, як метод стимулювання здійснюється як при позбавленні певних благ за небажану для законодавця дію (або бездіяльність), так і при створенні умов для такої поведінки суб'єкта правовідносин, яка, будучи тією чи іншою мірою не вигідною для останнього, стає необхідним для всього суспільства в цілому. Встановлюючи певний вид відповідальності й використовуючи таким

чином метод примусу, держава стимулює вигідну їй поведінку учасників суспільних відносин. Слід також зазначити, що в широкому розумінні це може бути одночасно й переконанням. Якщо стосовно особи, до якої застосовані певні правові санкції, це є засобом примусу, то щодо інших це може бути переконанням їх у недопустимості відхилення від вимог правових норм [11].

Правове стимулювання природоохоронної діяльності — це закріплення у нормах права системи засобів, що спонукають суб'єктів правовідносин до стимулювання орієнтуватися у своїй діяльності не тільки на високі показники, а й на виконання ними планів і заходів з охорони навколишнього природного середовища, на дотримання норм і правил використання природних ресурсів і насамперед охорони й раціонального використання водних живих ресурсів [12].

Одним із важливих стимулів як охорони навколишнього природного середовища в цілому, так і водних живих ресурсів зокрема, є юридична відповідальність за порушення законодавства у відповідних сферах. Так, відповідальність становить собою сукупність правових норм, що забезпечують дотримання законності й державної дисципліни шляхом запобігання негативній поведінці суб'єктів, а також застосування позитивних і негативних заходів впливу, спрямованих на досягнення ефективного функціонування системи управління [13].

Цивільно-правова відповідальність передбачає застосування до правопорушника в інтересах іншої особи встановлених законом засобів впливу, що тягнуть для нього не вигідні наслідки майнового характеру, а саме відшкодування шкоди, сплату неустойки, відшкодування збитків. Особливість цієї відповідальності у сфері охорони довкілля (у тому числі й у царині охорони водних живих ресурсів) полягає в порядку визначення спричинених збитків і способів їх підрахунку. Така відповідальність може здійснюватися у різних формах і реалізується в судовому, адміністративному порядку або через органи громадськості [14; 15]. Деякі науковці вважають, що майнова відповідальність виступає засобом економічного стимулювання виробництва [16].

У свою чергу, адміністративна відповідальність спонукає громадян утримуватися від порушень існуючих правил під страхом застосування до них несприятливих заходів впливу. Адміністративні заходи мають на меті спонукати природокористувачів вчинювати позитивні дії або утримуватися від негативних, оскільки вони можуть тією чи іншою мірою порушити право державної власності на природні ресурси [17].

Кримінальна відповідальність виступає як попереджувальний засіб до громадян про серйозні особисті й матеріальні несприятливі для них наслідки в разі вчинення ними злочину. Така відповідальність розглядається як вид і міра обмежень прав і свобод особи, яка винна у злочині, які виливаються в обвинувальний вирок суду і здійснюються спеціальними органами держави [18].

Аналіз наведених думок приводить до висновку, що мають рацію ті вчені, які включають у правове стимулювання діяльності громадян не тільки норми права, що забезпечують позитивну поведінку, а й ті, що тягнуть за собою юридичну відповідальність за недозволені дії, що спонукає кожного не вчинювати дій, заборонених відповідними юридичними приписами. Передбачені в нормах права несприятливі майнові, особисті та інші наслідки для особи, яка вчинила правопорушення, без сумніву, впливають на психологію особи, попереджують неминуче настання для неї негативних наслідків. У такому сенсі правові норми, що встановлюють відповідальність, стимулюють громадян утримуватися від вчинення недозволених дій.

Дані положення повністю застосовують щодо юридичної відповідальності за правопорушення в сфері використання й охорони водних живих ресурсів. Адже, якщо не було б таких норм, то фактичних порушень цих правил налічувалося б набагато більше. А якщо це так, значить юридична відповідальність стимулює громадян до бездоганної поведінки у суспільних відносинах.

Було б неправильно ототожнювати норми права, що стимулюють діяльність громадян за допомогою матеріального й морального заохочення, з нормами, що передбачають юридичну відповідальність

за порушення існуючих правил. Ці норми права знаходяться в різних площинах, їх не можна назвати однопорядковими, оскільки перші забезпечують стимулювання позитивних активних дій особи, а другі попереджують особу про настання для неї несприятливих наслідків у випадку порушення нею встановлених правил. У цьому їх відмінність. Однак загальним для них є те, що вони впливають на психологію особи, забезпечуючи тим самим розвиток позитивних дій і попередження негативних явищ. Відповідно, і перші, і другі норми права стимулюють дії особи у потрібному для суспільстві напрямі. Адже не можна заперечувати, що названі види норм права не завжди забезпечують досягнення кінцевого результату; власне, заохочувальні норми права застосовуються не у всіх випадках, оскільки суб'єкти, до яких вони звернені, не виконали встановлених правил. Норми щодо юридичної відповідальності застосовуються тому, що окремі особи порушили приписи, гадаючи, що їх порушення залишаться непоміченими.

З метою поліпшення фінансування природоохоронних заходів і впровадження економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища» від 07.05.1998 р. № 634. Цей фонд стимулює і фінансує природоохоронні заходи охорони навколишнього природного середовища за рахунок коштів Державного бюджету та інших кош-

тів, визначених в останньому на відповідні цілі на безповоротній основі, на умовах повернення як пільгових коротко- і довгострокових позичок, на умовах кредитів комерційних банків та ін.

Отже, з аналізу викладеного можливо визначити правове стимулювання діяльності осіб, колективів організацій, державних органів управління в галузі охорони водних живих ресурсів як сукупність норм права, що впливають на поведінку осіб, з метою забезпечення їх сприятливих результатів з використанням заохочувальних заходів та утримання їх від негативних дій під загрозою застосування до них несприятливих для них майнових чи особистих наслідків. Такий комплексний підхід до поняття правового стимулювання охорони водних живих ресурсів дає можливість у деяких аспектах проаналізувати норми права не тільки щодо юридичної відповідальності, а й щодо матеріального й морального заохочення за позитивну діяльність відповідних суб'єктів у сфері охорони водних живих ресурсів.

Щодо практичних рекомендацій, то вбачається необхідним передбачити відповідні пільги в оподаткуванні тих підприємств, установ та організацій, що ефективно вживають відповідних заходів з охорони водних живих ресурсів. Потрібно також пряме економічне стимулювання таких дій (наприклад преміювання керівників зазначених підприємств, окремих працівників) за належну охорону охорони як навколишнього природного середовища в цілому, так і водних живих ресурсів зокрема.

ПРИМІТКИ

1. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264—ХІІ, зі змін. і доп., станом на 09.02.2006 р./ за заг. ред. О. М. Шуміла. — Х. : Фактор, 2006. — С. 394.
2. Рябов А. А. Охрана права государственной собственности на природные ресурсы СССР / А. А. Рябов. — Казань : Казан. ун-т, 1982. — С. 240
3. Торган К. Э. Правовые стимулы научно-технического прогресса в производственном объединении / К. Э. Торган. — М. : Юрид. лит., 1983. — С. 203
4. Каринский С. С. Материальные и моральные стимулы к повышению производительности труда / С. С. Каринский. — М. : Юрид. лит., 1966. — С. 177.
5. Листопадов П. С. Соотношение материальных и моральных стимулов в трудовой деятельности / П. С. Листопадов // Сов. гос-во и право. — 1980. — № 1. — С. 61—66.
6. Хныкин Г. Правовые стимулы повышения трудовой активности рабочих и служащих / Г. Хныкин // Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства. Проблемы совершенствования советского законодательства. — Вып. 25: Труды. — М. : ВНИИ сов. законодательства, 1983. — С. 153—160.

7. Глазырин В. В. Правовые стимулы к труду: понятие и основные условия эффективности / В. В. Глазырин. — М. : ИГП АН СССР, 1987. — С. 214.
8. Баранов В. М. Поощрительные нормы советского социалистического права / В. М. Баранов. — Саратов : Изд-во Саратов. ин-та, 1978. — С. 145.
9. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях : монография / М. В. Шульга. — Х. : Консум, 1998. — С. 202.
10. Баранов В. М. Зазнач. праця.
11. Ворсинов Г. Т. Повышение эффективности права в обеспечении рационального природопользования / Г. Т. Ворсинов, Б. Г. Розовский // Сов. гос-во и право. — 1985. — № 3. — С. 93—99.
12. Даниленко О. В. Стимулирование охраны природы в народном хозяйстве (организационно-правовые проблемы) / О. В. Даниленко. — М. : Наука, 1989. — С. 128.
13. Бачило И. Л. Институт ответственности в управлении / И. Л. Бачило // Сов. гос-во и право. — 1977. — № 6. — С. 78—84.
14. Даниленко О. В. Зазнач. праця.
15. Мальцев В. А. Соревнование и личность / В. А. Мальцев. — М. : Мысль, 1983. — С. 97.
16. Масевич М. Г. Правовые вопросы материального стимулирования предприятий / М. Г. Масевич, Б. В. Покровский, М. К. Сулейменов. — Алма-Ата, 1972. — С. 87.
17. Рябов А. А. Зазнач. праця.
18. Титов В. Проблеми захисту тваринного світу / В. Титов // Вісник прокуратури. — 2002. — № 3. — С. 98—102.

Григорьева Татьяна. Некоторые вопросы правового стимулирования защиты и охраны водных живых ресурсов.

В статье проанализированы вопросы правового стимулирования защиты и охраны водных живых ресурсов. Стимулирование рассматривается как единство двух относительных противоположностей — поощрения и ответственности за нарушение законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: правовое стимулирование, стимулирование защиты и охраны водных живых ресурсов, поощрение и ответственность.

Grigorieva Tatiana. Some legal questions encourage protection and preservation of the water living resources.

The paper analyzes the issues of legal protection and incentives protection of aquatic resources. Stimulation is considered as a unity of two relative opposites — the promotion and the responsibility for violation of the law in this area.

Key words: legal incentives, promotion of protection and safety, promotion and responsible.